

OBÓZ KONCENTRACYJNY GUSEN

Poniższy zbiór źródeł i ćwiczeń oddajemy w Państwa ręce w związku z 75. rocznicą wyzwolenia obozu koncentracyjnego Mauthausen-Gusen. Naszym celem jest przypomnienie w szczególności o obozie Gusen, który został zaplanowany jako filia obozu Mauthausen i przeznaczony pierwotnie do niszczenia polskiej inteligencji. Z czasem stał się on miejscem kaźni wielu innych narodowości i grup społecznych. By zrozumieć, czym był obóz koncentracyjny Gusen, należy przyrzeć się samej ideologii nazistowskiej oraz niemieckiej polityce w okupowanej Polsce. Pozwoli to zobaczyć Gusen przede wszystkim jako symbol konsekwentnie prowadzonej niemieckiej polityki ludnościowej, zmierzającej do zniszczenia państwa polskiego i jego struktur, likwidacji elit zdolnych do jego odbudowy oraz wyniszczenia Polaków jako narodu stojącego niżej w pseudonaukowej hierarchii rasowej wymyślonej przez Niemców.

Partia Adolfa Hitlera NSDAP* przejęła w 1933 roku władzę w Niemczech. Od tego momentu rozpoczęła wprowadzanie w życie polityki wyrażonej m.in. w książce Hitlera Mein Kampf. Zgodnie z ideologią nazistowską ludzie dzielili się ze względu na przynależność do danej rasy. Każda z ras ludzkich miała swoje określone cechy biologiczne; jedne z ras były gorsze, inne posiadały cechy bardziej pożądane. Niemcy, jako przedstawiciele rasy aryjskiej, mieli być szczególnie obdarzeni siłą, intelektem i odwagą. Mieli być „rasą panów”. Do „gorszych” ras Hitler zaliczał zaś Żydów, Romów i Sinti, a także Słowian – w tym Polaków.

Kolejnym istotnym elementem ideologii nazistowskiej był kult siły, przekonanie o konieczności walki między narodami-rasami. Adolf Hitler uważał, że Niemcy potrzebują więcej „przestrzeni do życia”. Tę przestrzeń postanowił zdobywać przemocą na Wschodzie.

*NSDAP (niem. *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników) – partia kierowana od 1921 roku przez Adolfa Hitlera. Program NSDAP stanowił połączenie rasizmu, szowinizmu, nacjonalizmu i socjalizmu, a głównym celem politycznym partii było zapewnienie Niemcom przestrzeni życiowej (niem. *Lebensraum*) drogą agresywnej ekspansji na wschód. Ideologia NSDAP była głównym motorem niemieckiej działalności ludobójczej zarówno przed II wojną światową, jak i w jej trakcie. Po zakończeniu wojny NSDAP została uznana za organizację przestępczą i zdelegalizowana.

ĆWICZENIE PIERWSZE

Przeczytaj hasła-tematy lekcji dla szkół niemieckich z 1937 roku. Jakie wartości były realizowane w ówczesnej szkole? Zapytaj nauczyciela o cele wyrażone w Waszym programie nauczania. Możesz sięgnąć do podstawy programowej z historii (<https://podstawaprogramowa.pl/Liceum-technikum/Historia>). Zastanów się, jakie wartości realizuje Wasza podstawa programowa? Wskaż podobieństwa i różnice między współczesnymi celami nauczania a celami nauczania w niemieckiej szkole z 1937 roku.

Odpowiedź prześlij nauczycielowi.

Hasła-tematy lekcji dla szkół niemieckich stopnia średniego z 1937 roku:

1. Twoje życie jest walką! Tylko idiota i słabeusz mogą się łudzić nadzieją wiecznego pokoju na ziemi.
2. Walka o to, co silne i dobre, to radość i obowiązek każdego Niemca.
3. Cześć i chwała wodzowi – wojownikowi i bohaterowi.

4. Hańba i śmierć uwodzicielom, zdrajcom i marnotrawcom.
5. Twój Volk [naród] jest ciałem, Ty jesteś zaledwie znikomą [jego] częścią.
6. Ty umrzesz – Twój Volk jest wieczny.
[...]
22. Szczęśliwy jest naród, którego wola życia utożsamia się z wolą wodza.
23. Rasa to przeznaczenie.
24. Czystość rasy to najwyższe dobro Volku [narodu].
25. Żydzi są naszym nieszczęściem.
26. Problem rasy to klucz do powszechnej historii.
27. Tylko aryjska krew tworzyła wysokie kultury.

H. Olszewski, *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1982, s. 314.

PAŃSTWO POLSKIE A POLITYKA NIEMIECKA

Od wschodu graniczyło z Niemcami państwo polskie, na nowo odrodzone w 1918 roku po 123 latach zaborów. Odbudowa państwowości była trudnym zadaniem, które polegało na połączeniu trzech terytoriów kontrolowanych wcześniej przez mocarstwa – Rosję, Prusy i Austro-Węgry – w jeden spójny organizm. Struktura społeczna ówczesnej Polski różniła się od obecnej: ok. 55% ludności stanowili chłopi, 27,5% robotnicy, 11% tzw. drobnomieszczaństwo. Pozostałe ok. 6,5% stanowiła tzw. inteligencja – działacze społeczni, naukowcy, nauczyciele, przedsiębiorcy, właściciele ziemscy, księża, intelektualiści i urzędnicy, czyli ludzie wykształceni i pracujący umysłowo. Inteligencja została uznana przez Niemców za główny nośnik polskiej tożsamości i państwowości, dlatego postrzegano ją jako przeszkodę na drodze do realizacji planów dominacji na Wschodzie. Z tego powodu inteligencja stała się szczególnym obiektem prześladowań niemieckiego aparatu terroru.

1 września 1939 roku III Rzesza, po podpisaniu ze Związkiem Sowieckim paktu Ribbentrop–Mołotow, zaatakowała Polskę. Za niemieckim wojskiem poruszały się specjalne oddziały *Einsatzgruppen*, których zadaniem było aresztowanie i mordowanie wybranych obywateli, wskazanych na przygotowanych uprzednio listach, które liczyły ponad 60 tys. nazwisk. Na listach umieszczano „przywódczy element”, czyli osoby aktywne społecznie i politycznie, mogące stanowić zagrożenie dla okupacji niemieckiej w Polsce. Zarówno w trakcie działań wojennych, jak i po ich zakończeniu listy te były sukcesywnie rozszerzane o kolejne nazwiska.

ĆWICZENIE DRUGIE

Przeczytaj fragment przemówienia Adolfa Hitlera i tajną notatkę Martina Bormanna. Jakie plany miał Adolf Hitler wobec podbitych ziem polskich i zamieszkującej je ludności? Co mówi o jego zamiarach Martin Bormann? Do jakiego wydarzenia historycznego odnosi się Hitler w przemówieniu? Spróbuj znaleźć informacje o tym wydarzeniu w internecie i krótko je opisz. Co odniesienie to mówi o zamiarach Hitlera?

Odpowiedź prześlij nauczycielowi.

22 sierpnia 1939 roku, Obersalzberg. Przemówienie Adolfa Hitlera ogłoszone do oficerów Wehrmachtu przed inwazją na Polskę:

Wydałem rozkaz i każę każdego rozstrzelać, kto by chociaż jednym słowem usiłował krytykować, iż celem wojny nie jest osiągnięcie oznaczonych linii, lecz fizyczne zniszczenie przeciwnika. W tym celu przygotowałem na razie tylko na wschodzie moje oddziały

Totenkopf*, rozkazując im zabijać bez miłosierdzia i bez litości mężczyzn, kobiety i dzieci polskiego pochodzenia i polskiej mowy. Tylko w ten sposób zdobędziemy przestrzeń życiową, której potrzebujemy. Kto dziś jeszcze mówi o wytępieniu Ormian?

T. Kułakowski, *Gdyby Hitler zwyciężył...*, Książka i Wiedza, Warszawa 1959, s. 22–23.

*Totenkopf – po niemiecku dosł. „trupia głowa”, w tym kontekście fanatyczne oddziały niemieckie SS Totenkopf, z których w późniejszym okresie rekrutowała się załoga obozów koncentracyjnych.

Martin Bormann, bliski współpracownik Adolfa Hitlera, tajna notatka ze spotkania z Hitlerem, 2 października 1940 roku:

Generalne Gubernatorstwo* jest naszym rezerwuarem siły roboczej do prostych prac (cegielnia, budowa dróg, itd., itp.) [...]. Należy bezwarunkowo zwrócić uwagę na to, że nie może być żadnych „polskich panów”; gdzie są tacy polscy panowie, mają być oni, choćby nie wiem jak twardo to zabrzmiało, zabici [...]. Führer musi podkreślić jeszcze raz, że dla Polaków może być tylko jeden pan i jest nim Niemiec, dwóch panów obok siebie nie może być i nie ma na to zgody, dlatego wszyscy przedstawiciele polskiej inteligencji mają zostać zabici. To brzmi twardo, ale takie jest prawo życia.

Człowiek człowiekowi... Niszczenie polskiej inteligencji w latach 1939–1945. KL Mauthausen/Gusen, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Warszawa 2009, s. 11.

*Generalne Gubernatorstwo – jednostka administracyjno-terytorialna stworzona przez Niemców na części okupowanych ziem polskich, istniejąca w latach 1939–1945.

ĆWICZENIE TRZECIE

Przeczytaj relację Oskara Stuhra i zastanów się:

Jakie grupy społeczne stały się przedmiotem represji w Krakowie? Dlaczego akurat te grupy? Postaraj się odwołać do poprzednich źródeł. Jakimi emocjami kierowali się Niemcy, prześladując inteligencję?

Kim był autor relacji? Jak myślisz, co było powodem jego aresztowania?

Czy w dzisiejszym społeczeństwie polskim potrafisz wskazać przedstawicieli inteligencji? Kogo zaliczyłbyś współcześnie do tej grupy społecznej? Co, według Ciebie, przesądza o byciu „inteligentem” (np. wykształcenie, działalność, postawa etyczna itp.)?

Odpowiedź prześlij nauczycielowi.

Oskar Tadeusz Stuhr, 65 lat, krakowski adwokat aresztowany w ramach *Intelligenzaktion* w Krakowie. Zeznanie złożone pod przysięgą przed Okręgową Komisją Badania Zbrodni Niemieckich w Krakowie w sierpniu 1945 roku, dostępne w repozytorium Zapisy Terroru (www.zapisyterroru.pl):

Z chwilą zmontowania niemieckich władz administracyjnych w późniejszym Generalnym Gubernatorstwie w końcu października 1939 r., a w szczególności z chwilą usadowienia się w Krakowie krwiożerczej policji niemieckiej, popularnie zwanej gestapo

(*Geheime Staatspolizei*), rozpoczęła się na szeroką skalę zakrojona działalność tej władzy, zmierzająca do systematycznego wytępienia Polaków, a przede wszystkim polskiej inteligencji oraz wszystkich organizacji społecznych, mogących mieć jakikolwiek wpływ na szerokie koła ludności. Zaczęło się od „wykładu” na Uniwersytecie Jagiellońskim 6 listopada 1939 r. [...]

Rzesza wybitnych osobistości świata naukowego z prezesem Akademii Umiejętności dr. Stanisławem Kutrzebą na czele, ludzi uczonych i kierowników naszego życia kulturalnego Krakowa oraz ludzi zajmujących czołowe społeczne stanowiska, wpadła w sidła i szpony zdradzieckiego gestapo i musiała poprzez więzienie wojskowe przy ul. Montelupich dotrzeć do istniejących już od dawna w Niemczech obozów koncentracyjnych w Oranienburgu, Sachsenhausen, Dachau, Mauthausen-Gusen. Przechodząc całą gehennę udręczeń, wielu z nich zginęło śmiercią męczeńską [...]

Za tą krwawą i nad wyraz bolesną dla całego świata kulturalnego „inauguracją” poszły dalsze aresztowania i prześladowania wszystkich tych, którzy zajmowali wybitniejszą pozycję społeczną w Krakowie i kierowali ruchem kulturalnym, nawet z dala stojącym od życia politycznego. Zaczęto masowo aresztować nauczycieli i profesorów gimnazjalnych, wychowawców dzieci oraz księży. [...] Niemcy, w gruncie rzeczy trwożliwi i bojaźliwi, obawiali się powstania na zajętych ziemiach i dlatego na wstępie swej krwiożerczej działalności postanowili z miejsca sparaliżować i unieszkodliwić wszelką aktywną działalność ze strony Polaków. Usuwali więc jednostki, które mogły podczas okupacji z podziemia kierować ruchem odwetowym i zabezpieczali sobie przez usunięcie wpływowych i ruchliwych jednostek zaplecze – akcją wyniszczającą Polaków.

9 i 10 listopada 1939 r. nastąpiły w Krakowie spodziewane masowe aresztowania, w czasie których zostałem i ja uwięziony. Około godziny dziewiątej 9 listopada 1939 r. przyszło do mnie [...] dwóch oficerów gestapo w towarzystwie jednego cywila – jak się później dowiedziałem tłumacza – i wezwali mnie do udania

się do mojej kancelarii, znajdującej się w Podgórzu przy ul. Kalwaryjskiej 1.2. W kancelarii wezwali mnie przede wszystkim do wydania akt Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” Kraków II i Klubu Sportowego „Korona”, upewniwszy się przedtem, że byłem prezesem „Korony”, a wiceprezesem „Sokoła”^{**}. Na moją odpowiedź, że akt, zresztą niemających żadnego znaczenia politycznego, nie mam i te znajdują się u naszego sekretarza [...] nie chcieli temu dać wiary i po oświadczeniu, że przystępują do czynności urzędowej, zaczęli przerzucać wszystkie akta kancelaryjne oraz wszystkie rzeczy w mieszkaniu prywatnym.

^{**}Sokół – Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Organizacja zajmująca się popularyzacją sportu i promująca kulturę fizyczną w II Rzeczypospolitej.

NIEMIECKIE DZIAŁANIA PRZECIWKO INTELIGENCJI

Niemiecka akcja wymierzona w polską inteligencję na terenach wcielonych do III Rzeszy nosiła nazwę *Intelligenzaktion*. Trwała od września 1939 roku do kwietnia 1940 roku. W toku tej akcji Niemcy zamordowali ok. 50 tys. Polaków, ludzi specjalnie zaangażowanych w utrzymywanie i kultywowanie polskiej tożsamości – nauczycieli, księży, ziemian, działaczy społecznych i politycznych, a także emerytowanych wojskowych. Kolejne 50 tys. deportowano do obozów koncentracyjnych, gdzie większość z nich umarła w wyniku złego traktowania, pracy ponad siły, głodu i chorób. Wielu trafiło do obozu w Gusen. Kontynuacją *Intelligenzaktion* na terenie Generalnego Gubernatorstwa była Akcja „AB”. W jej ramach Niemcy wymordowali kolejne 6,5 tys. Polaków w okresie od maja do lipca 1940 roku.

ĆWICZENIE CZWARTE

Obejrzyj film o Gusen przygotowany przez Instytut Pileckiego na podstawie relacji burmistrza Pszczyny Józefa Żmija. Następnie przeczytaj poniższe relacje byłych więźniów obozu koncentracyjnego Gusen. Zastanów się, co pozwalało więźniom podtrzymywać się na duchu? Jakiego rodzaju działalność podejmowali pomimo skrajnie niesprzyjających warunków?

Jakie Ty podejmujesz działania, by podtrzymać się na duchu w trudnych sytuacjach?

Odpowiedź prześlij nauczycielowi.

<https://www.youtube.com/watch?v=2-nHcZmUFdl&feature=youtu.be>

Fragment relacji ks. Ludwika Bielerzewskiego, który był więźniem Gusen w latach 1940–1944:

Tylko jeden raz celebrowałem w Gusen mszę św. W okresie świąt Bożego Narodzenia przemycono w paczkach z kraju opłatki. Jakaś przemyślna kobieta dołączyła do paczki także buteleczkę wina mszalnego. Doszła do rąk adresata, bo na buteleczce znajdowała się nalepka z napisem [...] krople nasercowe. Mieliśmy więc wino i opłatki. Mały kieszonkowy mszalik znalazł się również między odzieżą więźniów, złożoną jako depozyt w *Effektenkammer* [magazyn odzieży więźniów]. Za kielich posłużył stoik od kremu. Były nawet świece. Msza święta została odprawiona w komorze, oczywiście w największej tajemnicy.

Reżimy totalitarne wobec duchownych Kościołów chrześcijańskich okupowanej Polski 1939–1945, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Warszawa 2008, s. 27.

Ksiądz Józef Maksymiuk, więzień Gusen od 2 sierpnia 1940 roku, relacja złożona po wojnie:

W Gusen zastałem specyficzną atmosferę religijną, a nawet, można by rzec, unikalną. We wszystkich obozach ludzie wierzący w Boga modlili się, szukając samoobrony przed bestialstwem hitlerowców mających na celu eksterminację tysięcy więźniów. Ale Gusen było owiane jakimś tajemniczym mistycyzmem. Nic dziwnego, że niektórzy więźniowie w swoich wspomnieniach nazwą go «modlącym się obozem». Na pewno wpłynęły na to gorsze warunki bytowania, groza śmierci na co dzień, a szczególnie w pierwszych miesiącach czysto polski charakter tego obozu.

Ks. J. Maksymiuk, *Działalność z pobudek religijnych jako jeden z najważniejszych czynników Ruchu Oporu w obozie koncentracyjnym Mauthausen-Gusen w latach 1940–1945*, „Biuletyn Informacyjny dla Książy b. Więźniów Niemieckiego Obozu Koncentracyjnego w Dachau”, 1987, s. 31.

Lubomir Szopiński, przywieziony do Gusen w maju 1940 roku, stworzył chór obozowy, który wykonywał m.in. utwór jego autorstwa pt. *Sen więźnia*:

Śniła mi się nasza wioska,
Mazowieckie nasze piaski,
A pod gruszą Matka Boska,
strojna w swej korony blaski,
na rozstajnych drogach stała.
Śniła mi się nasza chatka.
Nad kądzielą pochylona
Przędła sobie nasza matka.

A. Jagodzińska, *Szansa przetrwania. Historia różańców z Gusen*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/62772,Szansa-przetrwania-Historia-rozancow-z-Gusen.html>, [dostęp: 24.04.2020].

Stanisław Dobosiewicz (ur. 1910) – nauczyciel aresztowany 6 kwietnia 1940 roku w ramach akcji przeciw polskiej inteligencji. 17 kwietnia wysłany do Dachau, a pod koniec maja do Gusen I (nr 166). W obozie organizował życie kulturalne, był współtwórcą konspiracyjnej organizacji lewicowej. Transkrypcja wywiadu pochodzi z Archiwum Historii Mówionej Ośrodka KARTA (www.relacjebiograficzne.pl). Została nagrana w 2002 roku:

[...] I tak się złożyło, że już wtedy w obozie, kiedyśmy dostali łóżka, a mieliśmy wolne tylko popołudnie niedzielne, to się zbieraliśmy w kącie po południu. Niektórzy koledzy, żeby ten czas lepiej upłynął, to prosili mnie, żebym opowiadał. Albo deklamował jakieś poezje jako polonista, albo opowiadał jakieś utwory literackie, żeby ten czas upłynął. [...] Bo trzeba pamiętać, że nasz obóz, Gusen, był obozem trzeciej kategorii [...], podczas gdy Dachau był tylko pierwszego stopnia, a Buchenwald drugiego stopnia. Do Dachau zsyłano takich, którzy nadawali się do reedukacji, do Buchenwald takich, których karnie przetrzymywano, prawdopodobnie do końca wojny, ale których uważano za politycznych więźniów. A nas traktowano jako zgoła niewychowalnych, tak to było napisane w jednym z dokumentów [...] Zgoła niewychowalnych, a więc przeznaczonych na... Wiadomo, że przysyłano do naszego obozu także więźniów, którzy mieli w akcie przesyłanym do obozu napisane, że „powrót niepożądany”. Czyli że skazani są na to, żeby tam, w obozie, byli wykończeni.

Poza tym zainteresowałem się – o czym trochę później powiem – współpracą i organizowaniem takiego życia, nazwijmy go, literackiego w obozie. O czym będzie mowa. Oprócz tej organizacji lewicowej, takiej może najbardziej skrajnej, była... skupili się wokół przywódców zwolennicy Polskiej Partii Socjalistycznej i zwolennicy Stronnictwa Ludowego, którzy później połączyli się w jedną organizację zwaną Lewica Polska. [...] Oni tak samo jak

ten Związek Walki interesowali się głównie sytuacją polityczną na frontach i rozważaniem, jaka będzie Polska powojenna. [...] Na prawicy natomiast stworzyło się... mniej organizacyjnie może powiązana grupa, pod kierownictwem doktora Władysława Gębika, przed wojną dyrektora jedyne w Niemczech polskiego gimnazjum w Sztumie. Wybitnego biologa, także działacza organizacji, która budziła zainteresowania sprawami przyrody. Nie pamiętam, jak się ona nazywała. Ale to nic. To był niezwykle utalentowany organizator. Ta organizacja prawicowa skupiała ludzi o najrozmaitszych zainteresowaniach i prowadziła bardzo wielostronną w obozie działalność. Działalność zwłaszcza w zakresie zainteresowań kulturalnych, zwłaszcza życiem literackim, muzycznym, zorganizowała, kierowała niejako pracą obozowego chóru, który powstał tam pod kierunkiem wybitnego, moim zdaniem, muzyka i kompozytora Ludomira Szopińskiego z Gdańska, który w obozie komponował pewne rzeczy, a wspaniale prowadził w obozie chór, najpierw nielegalny, a potem nawet legalny, występujący na wszystkich Gwiazdkach, które w obozie pozwolono nam organizować.

BIBLIOGRAFIA

A. Jagodzińska, *Szansa przetrwania. Historia różańców z Gusen*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/62772,Szansa-przetrwania-Historia-rozancow-z-Gusen.html>, [dostęp: 24.04.2020].

M. Wardzyńska, *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce „Intelligenzaktion”*, Warszawa 2009.

P. Skibiński, *Polscy duchowni jako ofiary KL Gusen*, „Studia nad Totalitaryzmami i Wiekiem XX” 2018, t. 2.

Spółeczeństwo II Rzeczypospolitej – strona internetowa Biura Edukacji Publicznej IPN, <http://www.polska1918-89.pl/spoleczenstwo-ii-rzeczypospolitej,22.html>.

Strona internetowa miejsca pamięci w Gusen, <http://www.gusen.org/the-former-camp-complex/kz-gusen-i-langenstein/>.

Strona internetowa miejsca pamięci w Mauthausen, <https://www.mauthausen-memorial.org/pl>.